

Csak fegyelmezett élet mellett lehet az ember szertelen

Orovec Krisztina interjúja Ladik Katalinnal¹

Ladik Katalin a neoavantgárd legendás alakja térségünkben és azon túl. Életműve rendkívül gazdag, sokoldalú és multimédiális, kiterjed az irodalom, a képzőművészet, a zeneművészet, a film és a színház területére. Számos rangos művészeti díjjal ismerték el munkásságát. Külön említést érdemel, hogy 2016-ban Yoko Ono neki ítélte a Lennon Ono-békedíjat, 2022-ben pedig a Magyar Érdemrend tisztikeresztjével tüntették ki. Teljes költői életművének reprezentatív keresztmetszete az *Idővitorla* című kötet, amely a Forum Könyvkiadó Intézet gondozásában jelent meg. 2022-ben ünnepelte a 80. születésnapját.

Vannak irodalmi doktrínák, amelyek függetlenítik az életrajzot, elválasztják a művészi alkotói opustól, mégis tény, hogy egy életmű ezer szállal kapcsolódhat az alkotó életútjához. A következő beszélgetés sokféleképpen kezdődhetne, és számos irányba fejlődhetne, de kijelölt célunk Ladik Katalin életútjának vázlatos áttekintése. Törekvésünk az, hogy nagyjából időrendben haladva feltérképezzük ezt a rendkívül változatos és mozgalmas művészi pályát.

Orovec Krisztina: Már gyerekkorodban kapcsolatba kerültél a művészettel. Újvidéken nőttél fel, 1942. október 25-én születted ebben a városban. Melyik városrészben, melyik utcában éltetek?

¹ Elhangzott a Vajdasági RTV-n 2022. december 6-án.

Ladik Katalin: Lehet, hogy ez is meghatározza az életutamat. A Kiszácsi utcában (Kisačka) születtem, utólag megtudtam, hogy Einstein felesége, illetve szülei is odaválók, tehát egy nagyon híres utca volt ez. Einsteinról az a hír terjedt abban az időben, kisgyerekkoromban, hogy jaj, hát ezeknek a Marićéknak – így hívták ugyebár Mileva Marić szüleit – van egy hülye, bolond vejük. Utólag tudtam meg, hogy ki is az a bolond vő, hát Einstein. Szóval ilyen fura környezetben nőttem föl. Az a ház, ahol én születtem, vályog- vagy ilyesmi ház lehetett, de már romos volt, nádtető. A környéken egyébként csupa ilyen nádfedeles ház volt, alacsony, vert falú.

O. K.: Gondolom, már nem áll ez a ház...

L. K.: Nem, nem áll, már akkor is romos volt. A város szélén, egy szerb városrészben volt a Kiszácsi utca, ott végződött valójában Újvidék, sokkal kisebb volt még akkor a város, és a házunk után már a libalegelő kezdődött, ahol a mostani vasútállomás van, és az utcán eperfák. A gyerekkorom az utcán telt el, ezért tanultam meg párhuzamosan a szerb nyelvet is, mert az utcán egyszerűen az ember megtanulja a szerb nyelvet és a cirill betűket. A szüleim napszámok voltak, este jöttek haza, a szomszéd, jobb módú szerb családoknál dolgoztak. Az édesapám írástudatlan is volt. De mindketten nagyon becsülték az írástudókat és azokat az embereket, akik többre vitték. Édesanyám különösen, ő írástudó volt és olvasott is, és nagyon szerette volna, ha hozzájuthatott volna néha egy-egy könyvhöz. Tárogattak is bennünket ilyen tekintetben. Hárman voltunk testvérek, vagyis eredetileg négyen, de egy nővérem meghalt, és talán ez, meg egy ehhez fűződő történet is meghatározta a sorsom, bár nem emlékszem rá, mert kicsi voltam még. Azt mesélték, hogy amikor mentünk a nővérem temetésére, én ott kaparásztam, vagy ráborultam a sírhalomra, úgy játszottam. Nagyon elmélyülten játszottam, és a felnőttek megkérdték tőlem, hogy mi az, mit látsz? Mert nagyon néztem valamit a földben, nem tudom, mit. Erre sem emlékszem, csak mondták, hogy én látok ott valamit. Látod a kistestvéredet, Rózsikát?

Mire én azt mondtam, hogy igen, látom, és akkor úgy néztek, úgy felnéztek rám, különcnek, különösnek tartottak. És akkor könyveltem el azt, hogy én valami miatt különös vagyok. Nem tudtam, hogy miért, de már akkor rám sütötték ezt a bélyeget.

O. K.: Az első bélyeget, ugye?

L. K.: Igen. Ami kötelezett.

O. K.: A későbbiekben aztán voltak további bélyegek...

L. K.: Igen... Csak olyan momentumokat sorolok fel, amelyek meghatározták az életemet. Ilyen volt az is, hogy ebben a romos városvégi házban volt egy elhagyatott mezőgazdasági gép, nem tudom pontosan, hogy milyen, utólag sem. Talán vetőgép vagy borona...? Ott rozsdásodott, és én felmáztam rá, mindenféle pedálok meg nem tudom, mik voltak rajta, amelyeken én, mint egy király trónoltam, mert volt ott egy kis ülőke is, és ott muzsikáltam, vertem, ütögettem azokat a fémdarabokat, és elképzeltem, hogy ez valami csodálatos zene, amit én irányítok. Nos, hát akkor itt kezdődik a költészet, a hangköltészet, a zene, a kísérleti zenével való kapcsolat.

O. K.: De az írott költéssel is volt már a gyerekkorodban kapcsolatod, azt olvastam, hogy már akkor írtál verseket.

L. K.: Tizenegy éves koromban kezdtem írni és szerepelni az Újvidéki Rádió gyermekegyüttesében. Tehát a költészeti orientáció tizenegy éves koromban kezdődött, párhuzamosan a színjátszással. Ha azt költészetnek lehet nevezni... Gyerekkersek voltak.

O. K.: Milyen verseket írtál gyerekkorodban?

L. K.: Olyasmit, amit a példaképeim, amiket olvastam, amik elkeféltek hozzám. Rímes versek voltak, és volt egy kis füzetem, abba ír-

tam. Gál László költő felesége az elemi iskolában tanítónőm volt, és amikor megtudtam, hogy ő költő, a felesége elvitte a füzetemet Gál Lászlóhoz, aki azt mondta, hogy csak folytassam, folytassam. És én folytattam. Nos, így kezdődött, hogy biztatásra tovább írtam. Meg 1953-ban bekerültem a rádió gyermekegyüttesébe, minden akkor kezdődött, ezek élő műsorok voltak.

O. K.: Akkor nem lehetett bakizni, ugye?

L. K.: Nem, nem. Engem úgy válogattak be, mint aki jól beszél és jól olvas lapról, rögtön megértem és értelmezem is a szöveget. S hát mindjárt játszottam egy színdarabban is, Évikét a *Tamás bátya kunyhójából*. Az egy megható kis történet, benne Évike egy kislány, aki végül meghal. A rádióban ez népszerű volt, ugyanis akkoriban mindenki rádiót hallgatott. Akkoriban sok rádiódrama született. E műfaj nagyon nagy hatással volt a hallgatókra, hisz azok művészi adások voltak. Orson Welles abban az időben írta a *Marslakókat*, ami arról szólt, hogy jönnek, és megtámadják a földet. Amerikában akkor ezt el is hitték, nagy-nagy pánik keletkezett. Tehát iszonyúan nagy hatása volt a rádiónak, így lettem én népszerű gyerekszínészként, és akkor ez a dolog kötelezett. Jó tanuló, példakép voltam, hogy lám, a szegény sorsú kislány, aki a Telepen lakik, ugyanis akkor már a Telepen laktam...

O. K.: Melyik utcában?

L. K.: Két utcában is laktam, a Kotorskában és a Rakovačkában, oda-vissza költözködtünk. Közben a városközpontban, a Slovačka utcában is laktunk, ami ugyebár már nem maradt meg. Érdekesmód, úgy tűnnek el az életemből az ilyen terek, mint ahogyan Jugoszlávia, mint ország tűnt el. Nem én utazom el, hanem egyszerűen eltűnnek az utcák, vagy eltűnik az ország, megszűnik. De ezt mások is átérezték, nem csak én. A népszerűséggel járó elvárások eléggé terhesek voltak számomra. Nem élveztem úgy, ahogy az ember gondolná.

Ez kötelezett engem, hogy akkor nekem színésznőnek kell lennem, mert ezt várják el tőlem.

O. K.: Tehát valójában a rádióban született ez az elképzelés, ez a vágy, hogy színésznő legyél?

L. K.: Igen.

O. K.: Később nemcsak gyerekszínészként tevékenykedtél, hanem utána a folytatás az volt, hogy huszonkét éves korodtól szintén a rádiódramáa csapatának voltál a tagja...

L. K.: Úgy van, megjártam a számárlétrát. Gyermekszínészből felnőtt színésszé váltam, és amikor pályát kellett választanom, az általános iskola befejezése után, tehát tizenöt éves koromban, továbbra is költő és színésznő szerettem volna lenni. De volt annyi önkritikám, hogy nem voltam biztos benne, hogy elég tehetséges vagyok-e színésznőként és költőként. Nem akartam középszerű lenni. Valaki akartam lenni, jó költő és jó színésznő. Mindenesetre választottam egy olyan foglalkozást, ahol a középszerűség nem hátrány, s ezért beiratkoztam a közgazdasági technikumba, egy szerb középiskolába.

O. K.: Akkoriban nem voltak magyar középiskolák Újvidéken?

L. K.: Csak az óvóképző és a gimnázium. Mivel azonban én szakmát szerettem volna a kezembe kapni, amivel önálló tudok lenni, keresni tudok, ezt találtam megfelelőnek. Ehhez elég a középszerűség, így elvégeztem szerbül a közgazdasági technikumot.

O. K.: Érthető, hogy ezt választottad, viszont az számomra felfoghatatlan, hogy aztán el is kezdtél banktisztviselőként dolgozni... Két évig dolgoztál ebben a szakmában. Erre miért volt szükség?

Ladik Katalin, Sikoltozó lyuk, performance, Újvidék, 1979 (fotó: Ifjú Gábor)

L. K.: Azért, mert úgy éreztem, hogy még nem vagyok teljesen felkészülve a művészi pályára. Húszéves koromban éreztem azt, hogy már elég érett vagyok ahhoz, hogy felmérjem a vágyaimat és a lehetőségeimet, hogy tényleg van-e bennem művészi hajtóerő... Mert úgy éreztem, hogy mindenestül művésznak kell lenni. A banktisztvi-

selői állásról mondták a rádióban a színészek, hogy hát miért hagy-
nám ott azt a jól fizető állást, attól én még dolgozhatok a rádióban,
színésznőként imitt-amott kapnék szerepet. Erre azt mondtam, hogy
nem, én művész szeretnék lenni mindenestül. És akkor, nagyon kis
fizetéssel, felvettek a rádióba. Úgy döntöttem, ez kell ahhoz, hogy
igazán költő legyek. Már akkor tudtam, hogy én elsősorban költő va-
gyok, de a megélhetés miatt egy olyan pénzkereső foglalkozást kel-
lett választanom, amelynek mégis van köze a művészethez, ez volt
a színészet. Akkor még csak rádiós színjátszás volt, mint lehetőség.

O. K.: Huszonkét éves korodban, ugyanakkor, amikor a rádióba
is felvettek, megkezdted a színészeti középiskolát, a Szerb Nemzeti
Színház színészstúdióját...

L. K.: Úgy van. Más nem volt. Akkor nyílt meg, illetve kezdődött, ala-
kult egy olyan szerb nyelvű kétéves színészképzés, amely középiskolai
végzettséget adott. Az a két év, vagyis hát négy év, nagyon sűrű volt
számomra, mert huszonkét éves koromban szültem is. Akkor kezdő-
dött a színiiskola, és abbahagytam a közgazdasági egyetemet, mert
oda is jártam előtte. Két év alatt tehát elvégeztem ezt a színészképzőt,
és hát nagyon megterhelő volt, ott volt a család – és abban a korban
nem volt valami komfortos egy nő, egy háziasszony élete – meg az ál-
landó munkaviszony a rádióban, mellette a színiiskola, és még a szülés,
a család, a gyerek is, szóval iszonyú nehéz volt. Nem is tudom, hogy
bírtam ki, de hát kibírtam azóta is sok mindent. Most már ugye hatvan-
három-hatvannégyben vagyunk, és én már hatvankettőben eldöntöt-
tem, hogy költő leszek, és elkezdtem írni azokat a verseket, amelyek
benne vannak a nemrég megjelent, válogatott gyűjteményes verses-
kötetemben is. Ez az *Idővitorla* című kötet már azokat a korai verseket
is tartalmazza, nem az összeset, de jelentős részét. Tehát a fejlődésem
eléggé radikálisan, robbanásszerűen kezdődött, mármint a magam ré-
széről radikálisan, a berobbanás az viszont arra vonatkozott, hogy ak-
kor ismerkedtem meg Újvidéken a *Symposion* körével, vagyis néhány
személlyel, Tolnai Ottóval, Domonkos Istvánval, Várady Tiborral, akik

fontos tagjai voltak a szerkesztőségének. A hatvanas évek elején ez csak egy melléklet volt, de nagyon jelentős, hiszen más olyan jellegű orgánus, vagyis folyóirat nem volt, ahol megjelentethettünk volna avantgárd dolgokat. Kaptunk is a fejünkre, nemcsak én, hanem mások is, hogy olyanokat írunk, ami nem jellemző az akkori irodalomra, de mi kitartottunk, fiatalok voltunk, és írtunk. Engem legalábbis az ösztökélt, hogy úgy írjak, ahogy írok, mert semmi reményem, reményünk nem volt, hogy mi valaha is publikálhatunk Magyarországon. Nekünk tehát nem volt példaképünk a magyarországi költészet. És tudtuk, hogy nem fogunk soha bekerülni a magyarországi irodalmi kánonba. Nemcsak a vasfüggöny miatt, hanem az ízlések miatt sem. Tehát mi valahogy a jugoszláv irodalomba illeszkedtünk, én is másképp írtam.

O. K.: Utóbb azért ez módosult, a rendszerváltás utáni években.

L. K.: Ez mind elmondható. Tehát ez hatvankettőtől egész kilencvenegyig tartott, és hát addig eltelt néhány évtized...

O. K.: Akkor még nem tudhattátok, mit hoz a jövő...

L. K.: Senki nem gondolta, hogy mi valaha Magyarországon publikálhatunk. Mi a jugoszláviai értelmiségiekkel tartottuk a kapcsolatot. Teljesen azonos nézetten voltunk, azonos ízlésünk volt a szlovén, a horvát vagy a szerb, belgrádi körökkel, velük tartottuk a kapcsolatot intenzíven, két nyelven beszéltünk, olvastunk.

O. K.: Az *Új Symposion* szerkesztősége egy másik irodalmi folyóiratnak a szerkesztősége mellett volt fizikailag, tehát ily módon is közel voltak egymáshoz.

L. K.: Úgy van. Az úgynevezett Ifjúsági Tribün épületében ott volt mellettünk egy hasonló szellemű szerb folyóirat, a *Polja*. Testvérfolyóiratok voltunk jóformán, hasonló volt a szellemiségünk, és azonkívül a folyóiratban nagyon sok olyan írást publikáltunk – hozzáteszem, én

nem voltam szerkesztőségi tag –, amelyet szerbről vagy valamelyik világnyelvből fordítottunk. A fordításoknak köszönhetően a folyóirat nagyon jelentős volt a magyarországi olvasók számára. Hivatalosan ugyan nem mehetett át a folyóirat, de azért mindig átcsempészték. Úgyhogy Magyarországon én már, és nemcsak én, a *Symposion* folyóirat által eléggé ismert voltam költőként, de nem hivatalosan. Általában véve az egész folyóirat példakép volt és egy erjesztő erő, tehát egyfajta szabadságot jelentett a magyarországi irodalmi életnek a stílus és mindaz, amit mi itt, Újvidéken csináltunk.

O. K.: Ha már a *Symposion*t említetted... A költő, a performer és általában a művész magányos munkát végez, a maga ura, legalábbis úgy első körben. Viszont mégis tagja voltál, mint említetted, az *Új Symposion* első és legfontosabb nemzedékének, de aztán itt van még a Spiritus Noister zenei performance-csoport, Szkárosi Endrével és Sörös Zsolttal, a Bosch+Bosch csoport, Szombathy Bálinttal, Csernik Attilával és még sorolhatnánk. Mit hoztak, mit tettek hozzá ezek a csoportok a művészetedhez? Hogy érzed, miben gazdagítottak, hogyan változtál meg általuk?

L. K.: Valójában én magányos alkotó voltam mindig. Ezek a csoportok léteztek. Vajdaságban a Bosch+Bosch csoportot Szombathy Bálint, Slavko Matković alakították sokkal korábban, és amikor Szombathy Bálint fölkerült Újvidékre, és bekapcsolódott az itteni kulturális életbe, akkor a Bosch+Bosch csoport összetételében nem volt hangművész, tehát olyan, aki hanggal, hangköltészettel foglalkozna, mert ők általában vizuális költészetet, konkrét költészetet vagy táji korrekciókat végeztek, és akkor bevettek maguk közé, hogy én a hanggal foglalkozzak. Nem is nagyon állítottam ki velük, ők voltak a képzőművészek, én pedig inkább a hang. Amikor alkalomról alkalomra összeálltunk a kiállításokon, akkor én hangköltészetet adtam elő. Néha azért valami művet, képversemet is kiállítottam. Valójában a hetvenes évek legelejétől foglalkozom képversekkel. Az önálló kiállításomon pedig elénekeltem a képverseimet, mert ezek

olyan képzőművészeti alkotások, kollázsok voltak, amelyeknek a létrehozásakor alapvetően a papír szabásmintákat használtam, részben a feminizmus hatására. A feminizmust önmagamban, a szűkebb családomban, a munkahelyemen és a művészi körökben harcoltam ki magamnak, ha nem is az egyenrangúságot, de a jogaimat igenis, amennyire lehetett abban a macsó társadalomban. Szándékosan használtam ezt a női témát, ezt a szabásvarrás-mintázatot, a csupa apró, színes vonalakkal tarkított papírokat, illetve hát ezeket a szabásmintákat, amelyeket kicsit módosítottam, és kollázst, vizuális műalkotást készítettem belőlük, de ezt úgy csináltam, hogy egyúttal el is énekeltem, tehát zenei partitúráként használtam. Így kezdődött tehát ez a hetvenes években. Több kiállításom is volt, minden alkalommal elénekeltem, az utóbbi néhány évben viszont rögzítettem is a hangfelvételeket, tehát most már úgy mutatom be őket, hogy van hozzá hang, meg lehet hallgatni fülhallgatóval vagy másképp.

O. K.: Ha már beemeltük a zeneművészetet a párbeszédbe, akkor megemlíteném, hogy házastársad volt Király Ernő zeneszerző, akivel nemcsak a magánéletedben voltatok társak, hanem együtt is dolgoztatok, együtt alkottatok. Ez a kétfajta kapcsolat hogyan egészítette ki, építette vagy rombolta egymást, tehát hogyan hatott a magánéletedre a közös alkotás, illetve a közös alkotásra a magánéleted?

L. K.: Annak ellenére, hogy én valóban magányos alkotó voltam, voltak felkérések. Nemcsak Király Ernő, hanem más zeneszerzők is felkértek, hogy dolgozzunk együtt. Király Ernővel viszont valójában a házasságunk alapja volt a kölcsönös munka, együttműködés. Érdekes, hogy függetlenül attól, hogy öt év után elváltunk, továbbra is, Király Ernő élete végéig együtt dolgoztunk, munkatársak maradtunk. Hatott rám. Úgy ismertem meg, hogy ő a rádióban dolgozott már akkor, amikor én is odakerültem, és az kápráztatott el nála, hogy ő alkotta meg az Újvidéki Rádió szignálját, az elsőt, ami elektronikus, tiszta szinuszhangokból állt. Nekem ez egy csoda volt, mert akkor már érdeklődtem az elektronikus zene iránt, meg amennyire lehe-

tett, tájékozott is voltam. Csodálat volt bennem a művészete iránt, azt gondoltam, ez egy ideális dolog, én is művész szeretnék lenni mindenestül. És egy művész alkotótárs mellett, akkor azt hittem, ideális lesz a házasság. Persze naiv voltam, hát nem, a házasság nem arról szólt. Úgyhogy maradhattunk volna csupán alkotótársak, jobb is lett volna, de hát így alakult. Visszatérve az előző témához, együttműködtünk, alkottunk Újvidéken, nemcsak a Boschsal, hanem csináltunk Póth Imrével, Csernik Attilával is egy filmet. Csernik Attila háromdimenziós O betűit vagy labdáit felfüggesztettük, Póth Imre ezt felvette kamerával, én pedig adtam hozzá a hangot. És ez hetvenkettőben készült. Szóval leginkább hangra kértek fel, pedig én vizuális munkákat is készítettem, de az, azt hiszem, a férfízlésnek nem felelt meg. Közben igenis szándékosan használtam a női témákat. De a későbbi csoportokban, akikkel szintén együttműködtem – Szkárosi Endrével, Sörös Zsolttal Spiritus Noisternek neveztük el ezt a csoportot –, egyenrangú szerepem volt, tehát nem mondhatom azt, hogy macsó hangulat uralkodott volna a szereplésünkben.

O. K.: Sok filmben is szerepeltél. Melyik filmszerep volt az, ami számodra valamiért különösen kedves?

L. K.: Eleinte természetesen Jugoszláviában, illetve Vajdaságban készítettem tévéfilmeket, tévéjátékokat, főleg Vicsek Károllyal. Utána a horvát nagyjátékfilmem Lordan Zafranovičtyal készült, az *Angyalmarás* (*Ujed anđela*, 1984), ami nagyon jelentős volt minden szempontból. De a Vajdaságban készült tévéjátékokra is büszke vagyok a munkatársaimmal együtt, mert ezek a filmek valóban a vajdasági valóságot mutatták be, és többnyelvűek voltak, több nyelven beszéltünk bennük. Főleg Deák Ferenc forgatókönyve alapján és Vicsek Károly rendezésében készültek. Ezeket nagyon jelentősnek tartom, nemcsak művészi szempontból, hanem mert az utókor sokat tanulhat belőlük. Ha ezeket a tévéfilmeket megnézi valaki, akkor a vajdasági valóságot láthatja. A többi tévéfilmem Magyarországon készült, érdekes módon a hetvenes években. Színésznőként már ak-

kor jelen voltam Magyarországon, de csak színésznőként, tévésorozatokban játszottam. Rajnai András filmrendező volt az, aki engem sokat foglalkoztatott a hetvenes évek közepén és végén. *Televíziós mesék felnőtteknek* – ez egy mitológiákat feldolgozó filmsorozat volt, nagyon látványos jelmezekkel és elég sok meztelenséggel, nemcsak én, hanem minden jelentős színész benne volt abban a sorozatban, nagyon jól fizetett, és a nők általában hiányos öltözetben voltak. De mindenki vállalta a jó tiszteletdíj miatt. A túlélésem szempontjából nagyon sokat jelentett ez a tiszteletdíj, mert az én színésznői fizetésem tényleg takarítónői színvonalon volt, takarítónői fizetés volt mindig, egész életemben. A lehető legalacsonyabb fizetést kaptam a rádióban is meg a színházban is. Olyan fizetéssel mehettem nyugdíjba a színházban, mint egy kezdő színész. Tehát ezzel is meg voltam határozva, hogy nem vagyok kívánatos személy a színházban... A lényeg az, hogy szerencsére volt ez a mellékkeresetem, ami miatt aztán nagyon irigyek voltak az újvidéki munkahelyemen, és ki tudtam egészíteni a fizetésemet, hogy mégiscsak túléljek.

Legálisan akkor még nem igazán lehetett jelen lenni Magyarországon, de engem meghívtak már hatvannyolcban. Az első happeninget Magyarországon Erdély Miklóssal, Szentjóby Tamással tartottuk Budapest mellett, Szentendrén, a Duna mellett. Ez egy nagyon jelentős happening volt, mint utólag kiderült. Ezt a hármas happeninget számontartják a művészettörténetben is.

O. K.: Miről szólt?

L. K.: Ó, hát annak az volt a címe, hogy Ufo... hatvannyolcban kezdődött. Szentjóby Tamás küldött egy levelet a *Symposion* szerkesztőségébe, merthogy olvasta a folyóiratot, és szeretett volna velem kapcsolatot teremteni, és aztán sokáig leveleztünk. Nagyon érdekes volt, mail art volt mindkettőnk részéről. És akkor így, a levelezésen keresztül, egy találkát beszéltünk meg, nem ismertük egymást. Ennek már nagy irodalma van, utána lehet olvasni. Volt ennek magánéleti vonatkozása is, nem tudom, elmondjam-e... Választanom kel-

lett, hogy ha elmegyek erre a művészi találkára, happeningre, akkor elválnék. Válóok volt ez tehát a férjem részéről. Úgy éreztem, hogy sokba kerülne nekem, ha lemondanék róla, mert akkor valójában az egyéniségemről, a művészetről mondanék le. Miért állítanak engem ilyen válaszút elé? Ha engem elfogadnak művészként, színésznőként, költőként, akkor miért van ez a zsarnokság? És akkor döntöttem. El is váltunk – azért, mert én azt választottam, hogy kitartok a művészet mellett. Pedig én úgy éreztem, ez nem csorbít a házasságunkon, nem sértem meg ezzel a házasság szentélyét, nem ütközik semmibe az, hogy kiteljesedhetek és azt csinálhatom, amit a művészetben gondolok. Ilyen erős döntések sorozata volt az életem. Ez a magánéleti dolog nagyon hatott a művészetemre, továbbra is úgy éreztem, hogy vannak helyzetek, amikor radikálisan kell döntenie, amikor nem lehet kompromisszumot kötni, pedig a házasságban nagyon sok kompromisszumot kötöttem, ahogyan az életben is, a munkahelyen is, hiszen állandó munkaviszonyban voltam. Nem voltam szabad művész soha, tizennyolc éves korom óta pénzkereső voltam.

O. K.: 1977 volt az a fordulópont, amikor a rádiós időszak után bejött a hang mellé a kép, vagy a test, vagy nevezzük, ahogy szeretnénk. Ekkor kezdte az Újvidéki Színházban dolgozni...

L. K.: Nekem nagyon hiányzott a tér, a színpad. Ugyanis a rádióban tizenegy éves korom óta, tehát ötvenháromtól hetvenhétig jelen voltam. Egydimenziós színésznek éreztem magam, aki csak a hangjával fejezheti ki magát. És ugyanígy a költészetben is. Nem akarom lebecsülni az írott költészetet, mármint a hagyományos írott verseket, de úgy éreztem, hogy a költészetben is csak egydimenziós leszek, ha csak írom a betűket és a szavakat. Valójában ki akartam tágítani a költészet határait, ugyanígy a színészet, mint mesterség, vagyis hivatás határait. Nem elég az, hogy rádiószínész vagyok, kell a test is, mert hiányzik a test. Hanggal kifejezve a költészet nagyon szép és jó dolog, ez a tapasztalat sokat segített a hangköltészetemben, de ez nem volt elég.

Ladik Katalin, Sámán Poem

O. K.: Nem zavartak a kötöttségek? A színházban van egy rendező, aki megmondja, hogy mit csinálj, ott vannak a kollégák, akiktől szintén függsz, van egy forgatókönyv, ami szintén egy kötöttség.

L. K.: Nem zavart, én nagyon fegyelmezt ember vagyok. Az egész életemet én magam fegyelmeztem.

O. K.: De ugyanakkor a magad ura vagy a performance-aidban.

L. K.: Így van, ezért találtam ki. De engem nem zavar a kötöttség és a rendezői utasítás, hiszen tudom, mi a fegyelem, és tudom, hogy ez a szakma, a színészet egyösszmunkát igényel. Nagyon fegyelmezett vagyok egyébként is önmagammal szemben. Nem vagyok egy egzaltált típus, amikor nem kell. Amikor kell, akkor igen. Tehát igenis tudok uralkodni magamon, és kell a fegyelem. Ha nincs fegyelem az ember életében, akkor nem tud elrepülni, elszállni és egzaltált lenni akkor, amikor kell. Tehát úgy, mint ahogy a sportoló is fegyelmezett, de összpontosít arra a néhány másodpercre vagy percre. Ugyanígy vagyok én is. Azt, ami összesűrűsödik bennem, a szabadság és a kitörés iránti vágyat, én fegyelmezem, mint egy fénycsóvát, mint egy lézercsóvát, összpontosítom az írásban, vagy a performance-ban, vagy a hangköltészetben. Tudok ezekkel az erővel, az energiákkal bánni.

O. K.: Azt is mondtad egyszer, hogy a performance mindig premier. Akkor ezek az energiák minden egyes performance-ban újra és újra kitörnek?

L. K.: Úgy van, a performance nem monodráma. Amikor még a rádióban dolgoztam, tehát a hetvenes évek elején, már úgy éreztem, hogy meg kell teremtenem magamnak is a teret, tehát a kis színpadot vagy ilyesmit, ahol a testemet is megmutathatom, mint színész, előadóművész. És akkor találtam ki magamnak a performance-t, ami nem monodráma, nem hagyományos értelemben vett versmondó est. Láttam én, hogy milyen szépen, profin, mármint színésziileg profin tartanak a színészek verses előadói estet, de én nem olyat akartam, hanem elsősorban a saját verseimmel és a saját elképzeléseim szerint.

O. K.: Amikor a hangkölteményeidet, a vizuális verseidet, a gesztuskölteményeidet adod elő, tehát amikor performance-művészként szerepelsz színpadon, akkor mindig nagyon fontos az azonnali visszajelzés. Jelen van a közönség, amely valahogyan reagál ezekre a

művekre, és ezt a reakciót sokszor be is építed a folytatásba. A világon mindenfelé utaztál, felléptél, milyen tapasztalataid voltak azzal kapcsolatban, hogy a különböző kultúrák hogyan fogadták a művészetedet? Hol voltak valamilyen extrém reakciók, és hol meglepően kellemes visszajelzések?

L. K.: A performance-aimat természetesen úgy építem fel, hogy beépítem a terep, vagyis a helyszín adottságait, és annak a helyszínnek, a helyzetnek, a városnak vagy országnak a kultúráját, mentalitását is előtanulmányozom. Van viszont néhány állandó elem, amit mindig felmutatok, azok pedig a gyökereim, a népi hagyományok, tehát a rítusoknak fontos szerepe van. Amikor tényleg olyan országokban adok elő, amelyekben egyáltalán nem értik azt a nyelvet, ahonnan jöttem, sem a szerbet, sem a magyart, akkor mindig meghagyok egy részt, amit magyarul adok elő, és ezek általában hangköltemények, amelyeknek azért alapvetően egy érthető, vagy inkább érezhető üzenete van. Akár fájdalomról szól, akár játékos, abszurd dologról. Nem adok fordítást, tehát magyarul mondom, és ez átmegeg, átmegeg valahogy.

O. K.: Annak ellenére, hogy nem értenek belőle egy szót sem.

L. K.: Úgy van, de a hangulatát érzik, és a magyar nyelvnek a ze-neiségét, a rítusát, azt azért átviszem. Van olyan is, hogy szerb vagy balkáni siratót adok elő. Ezek a motívumok mindig sikeresek, mert olyan különleges számukra külföldön, hogy érdeklődéssel hallgatják, nézik. Számítok arra, hogy be kell hogy váljanak ezek a dolgok, mert amit az ember őszintén csinál, és ami ilyen archaikus és rítusos, szertartása van, vagyis fegyelmezett koreográfiája és dramaturgiája, az beválik, átmegeg. Függetlenül attól, hogy esetleg lesznek mindenféle reakciók, de nem, nem fognak zavarni, mert olyan fegyelmezetten és szuggesztíven csinálom, olyan teljes koncentrációval, hogy az mindig igaz. Tehát valami, ami hiteles, igaz...

Ladik Katalin, Hangmozdulat, 2011 (fotó: Kővágó Nagy Imre)

O. K.: Autentikus.

L. K.: Autentikus, igen.

O. K.: És ez mindig sikerül?

L. K.: Mindig sikerül, ez koncentráció kérdése. Néha látom, hogy meghökkentő számukra – most itt elsősorban a hangkölteményre gondolok, aki még nem hallott hangköltészetet, márpedig ez egy olyan műfaj, amely nem igazán közismert –, hogy meglepődnek azon a hangeffektuson, ami a torkomból kijön, és akkor vagy nevetés van, vagy valami furcsa dolog, de az annyira spontán...

O. K.: Nem zökkent ki téged?

L. K.: Nem, mert én számítok erre. De az jó, hogyha én zökkentem ki őket! Hiszen gyerekkorukban ők is csináltak ilyet. A gyerek valódi hangköltemény-operákat tud előadni, én is a saját gyerekkoromból merítetek, mert amikor a gyerek tanulja a hangképzést, akkor minden-

félét csinál. Hát, ezt szabad felnőttek is csinálni! A homo ludens, a játékos ember, mi szeretünk játszani, mondjuk, a sport is azért van. És miért ne szeretne játszani egy felnőtt ember, legyen akár férfi, akár nő? Mi, hangköltők, vállaljuk ezt.

O. K.: Ez a kérdés, hogy miért lesznek a felnőttek feszélyezettek, karót nyeltek...

L. K.: Igen, igen... A hangköltészet pedig feltételezi azt, hogy az ember a teljes testét hangszerként használja, és én úgy használom, a többi hangköltő társammal együtt.

Már az első kötetemben (*Ballada az ezüstbicikliről*, 1969) úgy írtam a verseket, hogy bennük volt minden költői irányzatnak a magva, csírája, stílusa. Tehát már ott jeleztem, hogy a szövegek eleve előadásra készültek, mert már hallottam a zenéjüket. Hanglemezzel lékelttel jelent meg. Mindaz, amit később csináltam, valójában ennek az első verseskötetnek a feldolgozása volt. Tehát voltak benne hagyományosan írt versek, de forgatókönyvvázlatok és néhány konkrét vizuális vers is. Tudatosan, fegyelmezetten vittem tovább mindezeket. A második kötetemben (*Elindultak a kis piros bulldózerek*, 1971) már írott versek voltak, de annak már vizuálisan is megvolt a különlegessége: a lapok más színűek voltak, ezt megvalósíthattam hetvenegyben a Forum Könyvkiadóban. Színes oldalakra lettek nyomtatva a betűk. Tehát ilyen értelemben ez egy vizuális mű is. Csodáltak is érte Magyarországon, meg egyáltalán, ez Jugoszláviában is jelentős dolog volt. Utána pedig, a harmadik kötetem (*Mesék a hétfejű varrógépről*, 1978) már meseverseket tartalmazott. Tehát minden kötetem később úgy fejlődött, ahogyan én már az elsőkben elterveztem. A hangköltészet és a performance-ok is folytatódtak párhuzamosan.

O. K.: Az első verseskötetek anyagát tekintve, hogy érzed, mennyire tudod őket ma is átérezni, illetve, ma is a sajátodénak érzed-e őket?

Ladik Katalin, Tranzit Zoon, Eger, 2015 (fotó: Vigh Lajos)

L. K.: A versek kiszakadtak belőlem. A későbbiek is. Vannak, élnek a maguk életét. Bele tudom magam élni abba a hangulatba, amit akkor éreztem, tehát az is én vagyok, de nem a mostani én. Most más vagyok. De ha elolvasom a régi verseimet, akkor emlékszem, hogy hogyan éreztem akkor magam. Viszont nem ítélem meg, azért nem is változtatok nagyon a verseken, mert az egy dokumentum, egy szelet önmagamból, hús-vér szelet. Tehát most mit babráljak, mit javítsak rajtuk?

O. K.: A minap volt egy fellépésem Újvidéken az egyik könyvesboltban, és az itt előadott verseid mitikus motívumok, főleg a víz és a tenger motívuma köré épültek. Ezek miért fontosak számodra?

L. K.: Ezek örök témák. Azt hiszem, minden költőnek van néhány örök vagy állandó témája. Mint már említettem, ugyanazokat a dolgokat írom még most is, mint az első kötetemben, csak másképp. Mintegy spirálszerűen visszakanyarodok ugyanazokhoz a témákhoz. Ez látszik a gyűjteményes kötetemből is. Ugyanazokat a dolgokat kü-

lönböző életkorban másképp írom meg. Tehát ilyen állandó téma a tenger, a mulandóság és a tárgyak. A tárgyakkal én kommunikálok, megszólaltatom a tárgyakat, a tárgyak beszélgetnek egymással, vagy pedig olyan tulajdonságot ruházok rájuk, hogy valójában azok a tárgyak élnek és éreznek. Ez vonul végig a költészetemen.

O. K.: Mind költőként, mind performance-művészként az első nagyjából két évtizedben főleg negatív kritikát kaptál, ezt magad is említetted. Aztán viszont jött egy változás, egy pálfordulás, ilyen volt a már említett rendszerváltás ideje, ami után elkezdtek záporozni a díjak, az elismerések. Valami konkrét esemény volt, ami kiváltotta ezt a változást? Vagy nem volt ennyire éles a váltás a recepció szempontjából?

L. K.: A rendszerváltás abban segített engem, hogy publikálhattam, jelen lehettem hivatalosan is, mind költőként, mind performance-művészként. A díjak tíz évvel később kezdtek el úgymond záporozni, hatvanéves koromtól. Tehát ötvenéves koromban megértem azt, hogy jelen lehetek az irodalmi és a művészi közéletben Magyarországon, mert arról beszélünk most. Jugoszláviában egyébként minden megvolt – jól van, díjak nem, de az elismerés meg a lehetőségem megvolt, csak hát a háború félbeszakította a pályámat. Magyarországon viszont a rendszerváltásnál jelentek meg, következtek be a lehetőségek. Vannak díjak, amelyek életműdíjak, vannak, amelyek egy-egy műre vonatkoznak, de hát most utolért az a dolog, hogy jaj, fiatal koromban de jó lett volna egy díj, vagy egy kis elismerés, de nem, akkor nem jött semmi.

O. K.: Arról is nyilatkoztál korábban, hogy nem szereted a címkéket, ezeket a beskatulyázásokat. Neveztek már meztelen költőnőnek, vetkőző költőnőnek, feminista költőnőnek, sőt még szexszimbólumnak is. Gondolok itt most a sajtóra, az újságírókra, de még a kritikusokra is, akik ilyen címkéket ragasztottak rád. Ezek egyértelműen felszínes címkék, és mindenképpen szenzációhajhászó célzatúak.

L. K.: Igen.

O. K.: Hogyan harcolsz, vagy harcolsz-e ezek ellen valami módon?

L. K.: Nem harcolok. Egy kritikára sem reagáltam. Bármit mondtak rólam, nem cáfoltam meg. Nem pazarolom az energiámat a cáfolatokra. Három nap múlva úgymint elmúlik, már nem beszélnek róla. Merthogy a lapoknak, az ilyen bulvárlapoknak ez kell, a példányszám vagy az olvasottság miatt. Nem foglalkoztam velük.

O. K.: Viszont legalább arra jók ezek, hogy felhívják az emberek figyelmét a művészetedre, aztán lehet, hogy odafigyelnek, és felfedeznek benne valami mást, mélységet.

L. K.: Igen, valóban így volt, és abban reménykedtem, hogy bármit is mondanak, ha megjegyzik a nevem, akkor remélhetőleg belelappoznak a verseimbe, és akkor talán másképp gondolkodnak majd. De láttam, hogy ez a sorsom. Úgyhogy ezen változtatni nem lehet, főleg cáfolatokkal nem. Én legalábbis így gondoltam, hogy nem érdemes erre pazarolni az energiámat.

Ladik Katalin, Alice Kódországban, Trafó, 2017

O. K.: Ha már a harcnál tartunk, érzékelted-e valaha, hogy a művészetteddel hozzájárulsz a nők elnyomottsága elleni harchoz? Egyértelmű bizonyítékokkal szolgálhatnánk, hogy manapság már könnyebb érvényesülni nőként, mint ahogyan mondjuk a hatvanas, hetvenes években lehetett.

L. K.: Habár nem volt ez a célom, de már akkor olyan visszajelzéseket kaptam nőktől, hogy bátorságot és megerősítést kaptak tőlem. Tehát megerősítettem őket abban, amit ők nem mertek megtenni, de én megtettem. Úgyhogy a nők bátorítottak engem, én pedig őket.

O. K.: Feminista költőnőnek neveztek elég gyakran, de hogyha ezen egy kicsit felülemelkedünk, vagy ezt most egy kicsit félretesszük, akkor ezenfelül érezted-e valaha azt életed során, hogy meg kell nyilvánulnod társadalmi kérdésekben, aktuális, akár politikai kérdésekben, művészként, hogy ki kell-e állnod valami mellett, vagy valami ellen?

L. K.: Igen, éreztem, és meg is tettem. Nem voltam olyan értelemben aktivista, mint a feministák. Nem úgy voltam aktivista. De társadalmi elkötelezettségem volt, és jelenleg is van. Igaz, hogy ebben a verseskötetben nem nagyon jelentek meg azok a versek, amelyek talán aktivisták, amelyeknek társadalompolitikai színezetük is van. Annak idején a *Symposion*-ban volt egy rovat, ahol ilyen verseket jelentettek meg, ez volt a rovatnak a profilja. Bosnyák István szerkesztette, és direkt felkért, hogy írjak ilyen verseket, vagy ilyen szövegeket is, és írtam. Össze is lehetne szedni, egy vékonyka kötet már össze is állhatna belőle. De az *Idővitorla* című gyűjteményes kötetbe is belekerült néhány olyan vers. Tehát, meg is nyilvánultam szövegben is, performance-ban is. A hangköltészetemben nagyon gyakran használtam például a jugoszláv himnuszt. A képverseimben, a kollázsaimban is ott vannak ezek az elemek. Úgyhogy megvolt a társadalmi elkötelezettségem, sőt idealista voltam, benne voltam a kommunista pártban. Persze nem önként mentem, hanem kiválasztottak, mint kitűnő tanulót a középiskolában, és automatikusan, aki

kitűnő, azt bevették, de akkor ez dicsőségnek számított. Végül is egy szebb jövőről álmodtunk. Hiszen arról szólt a kommunizmus, hogy lesz egy szebb jövő.

O. K.: Szép eszmények álltak mögötte.

L. K.: Igen, szép eszmények.

O. K.: Utána meg jöttek az 1990-es évek...

L. K.: Nálam már korábban jöttek. Engem kizártak a pártból, megbüntettek, nagyon komolyan. Nem pusztán pártbüntetést kaptam, hanem a munkahelyemről, a rádióból is majdnem elbocsátottak. Úgyhogy, ha nem véd meg engem Vébel Lajos, aki akkor a szerkesztőségnek a vezetője volt, akkor kirúgnak az állásomból is.

O. K.: Mi volt az oka ennek?

L. K.: Valamikor a hetvenes évek közepén, végén történt. Valakinek eszébe jutott fentről, hogy tisztítsuk meg a kommunista párt sejtjeinek a sorait. Merthogy valami miatt „ukáz” jött. Hú, akkor nézzük meg gyorsan, hogy ki itt a fekete bárány, mert néhányat ki kell zárni, ez a rendelet.

O. K.: De mi ütötte ki a biztosítékot egész konkrétan?

L. K.: Az, hogy hetvenben, hetvenegyben meztelen képeim jelentek meg.

O. K.: De hát abban az időben ez már nem volt annyira furcsa, nem?

L. K.: Hát persze, erről van szó! Az összes jugoszláv folyóirat közölte a képeimet... A performance-ról is, meg a *Start* férfimagazinban

is megjelentek a fotók. Az volt tehát a vád, hogy erkölcstelen voltam. Merthogy ilyen színes lapokban, folyóiratokban megjelentek akkor a képeim.

O. K.: Szerinted manapság ez máshogy történne? Változott-e a világ ilyen szempontból?

L. K.: Manapság ez nem tabu. De akkor azt mondták, hogy egy színésznő, egy művész levetkőzhet, de egy párttag nem. Ugyanez a kettős mérce vonatkozik a költészetre is a kezdetektől fogva. Egy nő nem írhat úgy, ahogy én írtam és írhattam itt, az akkori Jugoszláviában, úgy Magyarországon például nők nem írhattak. Elrettentő példaként tanítottak és emlegettek engem a magyarországi egyetemeken... Na most akkor hol az én társadalmi elkötelezettségem? Persze éreztem én ezt, hogy mindenben különbözök bizonyos helyeken, például Magyarországon. De attól függetlenül megvoltak a magyarországi kapcsolataim a művészekkel, de azok afféle underground, nem hivatalos kapcsolatok voltak, és nem is remélhettem, hogy valaha engem elfogadnak. Ötvenéves koromig így éltem.

O. K.: Idekívánkozik az az információ, hogy az első köteted Magyarországon 1988-ban jelent meg (*Kiűzetés* címmel) a Magvető és a Forum közös kiadásában, tehát egészen addig Magyarországon „hivatalosan” nem volt olvasható a költészeted. Vajon ez pusztán a politikai miliő változásának volt köszönhető, hogy megjelenhetett ott ez a kötet, vagy valami más is közrejátszott?

L. K.: Csakis a politikának, de e kötet megjelenése kapcsán is van egy számomra fájdalmas történet. A Forumban évekig állt ennek a kötetnek a kézírata, semmi reményem nem volt, egyszerűen csak fektették, fektették – akkor már nagyon elfogyott körülöttem a levegő. Már akkor, a nyolcvanas évek végén, eléggé érezhető volt az embargó hatása, Jugoszláviát embargó alá helyezték a miloševići politika miatt, és nem tudom, hogy ez öncenzúra volt-e, vagy mi volt a baja velem

a Forumnak, az egyetlen kiadómnak, de egyszerűen évekig nem jelenhetett meg a kötetem. Egyébként nem is én vittem el a Magvetőbe a kötetemet. Csak elmondtam két magyarországi író barátomnak, akik éppen Újvidéken voltak, és érdeklődtek, hogy mi van, és én elmondtam, hogy egyszerűen nem tudom, mi van, a kötetem nem jelenik meg, és hogy letargiában, nagyon pesszimista hangulatban vagyok, kétségbe vagyok esve, külföldre sem utazhatok, mert senki sem utazhatott akkor jugoszláv útlevéllal, és hogy eléggé rosszul érzem magam. Mély depresszióban voltam. Elvitték a kéziratomat, hogy majd ők megpróbálkoznak Magyarországon. Ugyan, mondom, hát én, Magyarországon? Nem, ők bíznak valakiben Magyarországon, egy szerkesztőben a Magvetőben, aki nyitott. Nem volt vesztenivalóm, odaadtam a kéziratot, elvitték, és kiderült, hogy volt egy szerkesztő, Keszthelyi Rezső, aki nagyon is ismerte az írásaimat, hiszen mindenki olvasta a *Symposiont*, és ő kiharcolta, hogy megjelenjen a kötetem. Mert valóban küzdenie kellett érte a Magvetőnél. Meg is kötöttem a szerződést, ki is fizettek. És amikor megjelent a kötet, a legnagyobb csodálatomra azt írta rajta, hogy Forum–Magvető. Igazgatóváltás volt épp a Magvetőnél, és az az igazgató fogadta el a kötetemet, aki pont akkor halt meg, és jött egy új igazgató... – most nem akarok neveket sorolni. S láttam egyszer, amikor a Magvető épületében jártam, hogy a mi kiadónktól, a Forumtól ott volt valaki, aki már szintén nem él, akit nagyon tiszteltem egyébként, ő volt az, akinél ott feküdt a kéziratom, és most tárgyalásra jött. Szerintem akkor döntötték el, a Magvető új igazgatója úgymond átadta a kötetet, de legalábbis közös kiadásban állapodtak meg. De ez még nyolcvannyolcban volt, megjelent a kötet, én még Újvidéken éltem, és vártam, hogy a Forumból majd valaki felhív, hogy jól van, Kati, csináltunk egy kompromisszumot, közös kiadásban megjelent... Négy évig éltem még Újvidéken, de engem a Forumból senki sem hívott fel, hogy megjelent egy kötetem, és na, akkor koccintsunk, mert az szokás volt a Forumban. A Forumnak volt egy kis könyvesboltja, és ha megjelent egy Forum-kiadvány, kitették a kirakatba. Az enyémet is kitehették volna és behívhattak volna koccintani egyet. Mindenkit behívtak, mikor megjelent egy könyve.

Ladik Katalin, Portré kerettel, 2017

Ladik Katalin, Portré, 2024

O. K.: Akkor gondolom, ez az eset is előszobája volt annak, hogy aztán úgy döntöttél, hogy elköltözől Magyarországra?

L. K.: Így van. Tehát megjelent a kötet, senki a Forumból, Újvidékről nem szólt, hogy megjelentették a kötetemet, közben aláírtam a szerződést a Magvetővel, azok fizettek ki, és úgy éreztem, joggal, hogy én teljesen fölösleges vagyok itt, sem a színházban, sem az irodalomban rám nincs szükség, sőt, igyekeznek megszabadulni tőlem.

O. K.: Ezek szerint nem (csak) a délszláv háború volt az emigrációd oka.

L. K.: Nem, nem csak a háború, mondom, én ezt úgy nevezem, hogy elfogyott a levegő, afféle előremenekülés volt ez. Minden ilyen radikális döntésemet úgy érzem és úgy nevezem, hogy előremenekülés. Mert vagy ott marad az ember és összeroskad, vagy nem

tudom, mit csinál, én nem, én akkor aktív leszek, és változtatok az életemen, ha lehet. Lehetett. Átjöttem Magyarországra, bár nem reménykedtem sok mindenben az itteni helyzetemmel kapcsolatban sem. De ez a kötet sokat segített abban, hogy elfogadtak, hiszen megjelent, függetlenül attól, hogy mit ír a címoldalon, vagyis a borítón, hogy kinek a kiadása, engem akkor már ismertek. Rögtön felkínálták, hogy legyek egy jelentős hetilap, az *Élet és Irodalom* versrovatának a szerkesztője. Újra kellett kezdenem persze az életet egzisztenciálisan, meg mindenféleképp. Nem sok reménnyel jöttem át, de valahogy úgy alakult a sors, hogy a szakmabeliek ismerték a nevem és a munkáimat.

O. K.: Tehát úgy érzed, hogy megtaláltad a helyed ott elég gyorsan?

L. K.: Aránylag gyorsan, igen, megtaláltam. A mindennapi létért azért küzdenem kellett, de a művészi elfogadásban nem volt semmi problémám. De a megélhetéssel igen. Ezért sok mindennel próbálkoztam. Egyszerűen önellátónak kellett lennem, pénzt kellett keresnem.

O. K.: Soha nem érezted úgy, hogy hazaköltöznél? Nem voltak olyan pillanatok?

L. K.: Nem igazán lehetett olyan pillanat, hiszen jött a háború, hova jöttem volna vissza?

O. K.: De aztán véget ért a háború.

L. K.: Aztán véget ért a háború, de én addigra már magyar útlelél utaztam a világban, és a magánéletem is rendeződött. Nem vagyok az a típus, aki nagyon szívesen változtatja a gyökereit. Soha nem mentem volna el Újvidékről sem, ha nem ilyen a helyzet, ha nem így alakul. És akkor már nem voltam annyira fiatal. Elég volt ez nekem, hogy ötvenéves koromban kellett országot váltanom. Ha csak rajtam múlik, én örökké Újvidéken maradtam volna. Olyan értelem-

ben viszont vándorló típus vagyok, hogy utazni, azt igen, szeretek, de legyen egy állandó bázisom, illetve két állandó bázisom, a tenger és az a síkság, a Pannon-tenger fenéke. Itt van a multikulturális, multietnikus gyökérhálózatom, és ez inspirál engem, ez a multikulturális tér.

O. K.: Ez továbbra is így van?

L. K.: Hogyne!

O. K.: Amikor hazajössz, most is itt vagy, Újvidéken?

L. K.: Persze. Engem ez inspirál, sőt, most, amióta távolabb vagyok, azóta írok Újvidékről. Tehát a prózámban, a regényemben, már az elsősben, az *Élhetek az arcodon?* (2007) címűben is Újvidékről írok. A második, készülő prózakötetemben is csak Újvidékről írok, meg hát erről a hármás környezetről, ahova a gyökereim kiterjednek. Ez a három környezet, ez a három terület vagy téridő, én úgy nevezem: a közép-kelet-európai terület, a Balkán és a mediterrán, tehát a tenger. Ezek a gyökereim. Miért mennék távolabb? Mehettem volna, akár Amerikában is élhettem volna, bárhol, ott is jól éreztem magam, és elfogadtak. De úgy éreztem, hogyha nagyon elszakadnék ezektől a gyökerektől, akkor egy idő után elfogyna az inspiráció, mert itt kell lenni, jelen kell lenni, hallani a hangokat, a beszédet, és nézni a változást, mert változik körülöttem sok minden, nemcsak térben és látványban, hanem minőségben is átalakulnak a dolgok, az emberek. Új korosztály nő fel. Nagyon boldog vagyok, hogy miután a háborús időkben eltűnt egy fiatal korosztály, olyan értelemben, hogy elmentek innen – most Újvidékről, Vajdaságról beszélek –, azóta időközben felnőtt egy újabb, nagyon tehetséges nemzedék.

O. K.: A költőkre gondolsz?

L. K.: Nem, hanem általában a fiatal emberekre, költőkre, művészekre. Itt van például a Művészeti Akadémia, a színiiskola, amely

azóta egyetemmé fejlődött, és kitermelt nagyon sok tehetséges színészt, rendezőt. Úgy érzem, hogy olyan jó lenne újra itt élni, de most már végül is átjárható a két ország, tehát jelen vagyok. Nagyon örülök ennek a valóban jó termésnek művészi értelemben, hogy tehetséges fiatalok újra európai színvonalú műveket hoznak létre. Tehát ugyanott vannak most ők, ahol mi voltunk a hetvenes években, már mint jó értelemben. Tehát volt egy hiányérzete az embernek, hiszen a fiatalok a háborúban elmentek, sokan, de akik itt maradtak, vagy megszülettek, azok nagyon jó edzőtáborban lehettek, mert azért sok mindent átéltek. Ez a háború nekik is bizonyos értelemben inspiráció. Aki fel tudja dolgozni művészileg, annak ez egy hatalmas élmény.

O. K.: Azt tudjuk, hogy élő kapcsolatod van ezekkel a fiatalokkal, például Bíró Tímeával közösen szerkesztettétek az *Idővitorla* (2022) című kötetet, aztán játszottál nemrég a Kosztolányi Dezső Színházban a *Szabadkai szecesszió* című előadásban, ott is fiatal színészekkel együtt voltál színpadon.

L. K.: Igen.

O. K.: Hogy érzed, ezekkel a fiatalokkal van-e valamilyen mentori viszonyod? Tudod-e őket tanítani, akarod-e, lehet-e?

L. K.: Érdekes módon én azt tapasztaltam, hogy noha én nem akartam senkit tanítani, ők úgy érzik, hogy tanulnak tőlem. Tehát ez nem szándékos tanítás, hanem mondják is, hogy kísérik a tevékenységemet, figyelik, mit csinálok, és hogy a példaképük vagyok, ezen egészen meglepődtem. Úgyhogy ez is felelősségre kötelez. A fegyelmezett életnek talán ez a gyümölcse, hogy azért csak észreveszik, hogy egy fegyelmezett élet mellett lehet az ember szertelen. Akkor lehet igazán elszállni, ha sportszerűen gazdálkodik az ember az energiájával és a képességeivel. Tehát nem szabad bohémen elszórni, elpazarolni az emberi életet és értékeket.

O. K.: Még a terveidről szólj, kérlek, néhány szót, annyit már említettél, hogy készül az életutadat feldolgozó prózakötet, és ezenkívül lesz egy müncheni retrospektív kiállítás a jövő évben.

L. K.: Igen, ezek a terveim. A prózakötetem, amely folytatása az előzőnek, valójában egy regényes életrajz. Van benne rengeteg dokumentum, igaz dolog, és van fikció is. Hogy ezt befejezzem, mert 80%-ban van kész, idő kellene. Idő, ami nincs, mert egy nagy kihívás előtt állok, ugyanis Münchenben rendezik meg a Haus der Kunst nagymúzeumban a retrospektív kiállításomat, életmű-kiállítás lesz ez. Időigényes. Fizikailag is össze kell szednem a dolgokat, és amikor a régi dolgaimmel foglalkozom a kiállítás ürügyén, ez olyan élmény, amely egyúttal a regényírásban is inspirál, és belevisz dolgokat, elmélyülök. Olyan ez, mint amikor a régi verseimet olvasom, és beleélem magam. Ötleteket ad ez a kaparászás a múltban, a tárgyi jellegű kaparászás, hogy jaj, istenem, hát ez is voltam. A tárgyak azért fontosak nekem egész életemben, mert emlékeztetnek. És ha rátalálok egy régi jelmezre vagy kellékre, amit valamikor használtam, performance-ban vagy valami másban, akkor megjelenik előttem az előadás is, és átélem. Na most, ez viszont segít az írásnál. Mert teljesen elfelejtek dolgokat, eseményeket. Az emberek mondják, hogy ez volt meg az volt, meg itt voltam meg ott voltam, meg ezt csináltam meg azt – én nem emlékszem. De ha van egy tárgy, amely az eseményhez kötődik, akkor az felidéződik, akkor eszembe jutnak a dolgok.

O. K.: Mint a madeleine sütemény a regényben...

L. K.: Igen, mint Proustnál. Így van.